

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Understanding existential self-understanding : philosophy meets cognitive neuroscience

Stee, M.J. van

Citation

Stee, M. J. van. (2017, June 21). *Understanding existential self-understanding : philosophy meets cognitive neuroscience*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49803>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49803>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49803> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Stee, M.J. van

Title: Understanding existential self-understanding : philosophy meets cognitive neuroscience

Issue Date: 2017-06-21

Samenvatting

Inzicht in existentieel zelfinzicht

Een analyse van bijdragen uit cognitieve neurowetenschap en filosofie

Anna voelt zich vervreemd van haar man en vraagt zich af of ze bij hem zal blijven of niet. Clemens heeft zijn vrouw en drie kinderen verloren bij een auto-ongeluk. Hij vraagt zich af wie hij nu nog is. 'Wie ben ik nou eigenlijk? Wat doet er werkelijk toe voor mij?' Wanneer mensen op zoek zijn naar zelfinzicht, zijn ze geregeld op zoek naar inzicht in wat voor hen van doorslaggevend belang is. De mensen van wie ze houden, bijvoorbeeld, of ook projecten, al dan niet professioneel, waar ze hun identiteit mee verbonden hebben.

Ook wanneer mensen niet expliciet reflecteren op wie ze zijn, maar gewoon opgaan in het leven van alledag, geeft wat voor hen van fundamenteel belang is automatisch richting aan hun leven. Mensen zijn vanzelf gemotiveerd om actie te ondernemen ten behoeve van hun belangrijkste mensen en projecten. Bovendien beïnvloedt het reilen en zeilen van hun naasten hoe het met hen gaat. Edward bijvoorbeeld is druk bezig met zijn werk. Hij realiseert zich niet dat hij houdt van het hoofd van de huishouding, Ms. Kenton, maar hij is blij in haar nabijheid en wanneer hij ziet dat zij emotioneel is, ontroert hem dat ook hevig.

Ik spreek over het existentiële zelf om te refereren naar dit aspect van het menselijk zelf: het aspect dat gevormd wordt door wat voor iemand van doorslaggevend belang is. Wanneer mensen reflecteren op het existentiële aspect van hun leven vormen ze een begrip van dat aspect aan wie ze zijn, wat ik existentieel zelfbegrip noem. De levens van mensen worden mede gevormd door wat er voor hen werkelijk toe doet en door het begrip dat ze zich daarvan vormen. Mijn doel is dit existentiële aspect van het menselijk bestaan beter te begrijpen.

Het existentiële aspect van het menselijke bestaan wordt traditioneel door filosofen en andere geesteswetenschappers onderzocht. Tegenwoordig is het echter ook mogelijk om cognitief neurowetenschappelijk onderzoek te doen naar, bijvoorbeeld, liefde en zelfreflectie. Cognitieve neurowetenschappers onderzoeken de hersenprocessen die ten grondslag liggen aan mentale processen. Sommigen denken dat

dergelijk onderzoek ons begrip van het menselijke bestaan danig zal vergroten. Experimenteel onderzoek zou zekerder zijn dan filosofisch onderzoek, zo redeneert men. Filosofen baseren hun inzichten op intuïties en interpretaties, terwijl neurowetenschappers experimenten doen. Anderen beweren dat cognitieve neurowetenschap weinig tot geen interessante inzichten te bieden heeft. Het zou nooit filosofische analyses kunnen vervangen. De discussie is vaak polemisch. Ik beoog systematisch te onderzoeken wat voor typen inzicht we kunnen verwachten van cognitieve neurowetenschap en van filosofie. Ik beschouw wat de status is van die bijdragen in het licht van de methoden waarmee ze verkregen zijn. Wat dragen filosofie en cognitieve neurowetenschap (CNS) bij aan ons begrip van het existentiële aspect aan het menselijk bestaan?

Kortgezegd blijkt uit mijn analyse dat CNS inzicht bijdraagt in de neurale mechanismen die ons in staat stellen te zijn wie we zijn en te doen wat we doen. Filosofie op het gebied van de menselijke existentie draagt bij aan zelfinzicht door structurele kenmerken van onze geleefde ervaring te verduidelijken en de vragen te verhelderen die we onszelf kunnen stellen wanneer we zoeken naar zelfinzicht. De bijdragen van CNS en filosofie aan zelfinzicht zijn heel verschillend en de twee disciplines zijn dus niet in competitie met elkaar. Filosofie berust op interpretatie, maar gaat daar in principe systematisch mee om, door voortdurend aannames op te graven die ten grondslag liggen aan interpretaties, systematisch op die aannames te reflecteren en te beargumenteren waarom ze wel of niet gegrond zijn. In het neurowetenschappelijke onderzoek zitten momenten van interpretatie besloten waar op dit moment weinig of niet op wordt gereflecteerd. Dit is een van de belangrijkste punten waarop neurowetenschap en filosofie zouden kunnen samenwerken.

Cognitieve neurowetenschap en interpretatie

Cognitieve neurowetenschappers onderzoeken de neurale correlaten van mentale processen. In de eerste twee hoofdstukken analyseer ik het bestaande cognitief neurowetenschappelijke onderzoek naar liefde en naar zelfreflectie. Uit mijn analyse blijkt dat cruciale punten in CNS onderzoek berusten op interpretatieve keuzes. Allereerst is er de manier waarop het onderzoek wordt opgezet. Selectiecriteria voor deelname en vooral de taken die deelnemers moeten verrichten terwijl hun hersenactiviteit gemeten wordt, zorgen ervoor dat ingezoomd wordt op een deelaspect van liefde of zelfreflectie. Zo worden deelnemers aan het CNS onderzoek naar romantische liefde geworven met behulp van de vraag: 'Are you truly madly deeply in love?' ('Ben jij hoteldebotel tot over je oren verliefd?'). Terwijl hun hersenactiviteit gemeten wordt, kijken deelnemers naar foto's van hun geliefde zonder verder iets te

doen. Zo is het CNS onderzoek naar romantische liefde in de praktijk onderzoek naar de neurale correlaten van de ervaringen die tomeloos verliefde mensen hebben wanneer ze een foto zien van hun geliefde. Ten tweede interpreteren onderzoekers wat de gevonden neurale resultaten zouden kunnen betekenen ten aanzien van het mentale proces dat werd onderzocht. Ze suggereren dat de neurale activiteit die ze in hun onderzoek hebben gevonden hun idee onderbouwt dat liefde vooral een kwestie van motivatie is, meer dan van emotie. Of dat de gevonden neurale activiteit het neurale mechanisme zou kunnen zijn waardoor liefde blind maakt, of waardoor liefde verslavend is.

Beide momenten van interpretatie zijn onoverkomelijk: je hebt nou eenmaal een taak nodig om CNS onderzoek te kunnen doen en aangezien CNS beoogt de verbanden tussen neurale en mentale processen bloot te leggen, zullen er altijd hypotheses moeten worden opgesteld over wat neurale resultaten te zeggen zouden kunnen hebben over het mentale proces dat onderzocht werd. Er zijn echter goede en minder goede manieren om met deze cruciale momenten van interpretatie om te gaan. Allereerst is het belangrijk dat onderzoekers zich bewust zijn van de grenzen van het onderzoek dat ze doen en die grenzen ook communiceren. Het onderzoek dat ik net beschreef, gaat niet over romantische liefde in het algemeen, laat staan over liefde in het algemeen, waar behalve gevoelens bijvoorbeeld ook gedragingen en overtuigingen bij komen kijken. Bovendien is niet alle romantische liefde van het type 'hoteldebotel verliefd'. En het idee dat liefde verslavend is, is geen onderzoeksbevinding, maar een interpretatie van de onderzoeksresultaten waar veel haken en ogen aan zitten. Er zijn allerlei andere interpretaties mogelijk. Omdat interpretaties vaak herhaald worden en ook omdat ze niet altijd als interpretaties herkend worden maar voor onderzoeksresultaten worden aangezien, gaat het op dit punt vaak mis. Zo kan neurowetenschappelijk onderzoek ongemerkt bestaande ideeën over liefde retorische kracht verlenen in plaats van ze te testen.

Cognitieve neurowetenschappers reflecteren grotendeels niet op deze momenten van interpretatie in hun onderzoek, niet in tekstboeken, handboeken, wetenschappelijke tijdschriften en niet op blogs. Ze worden hier niet voor opgeleid. Bovendien zijn er al zoveel andere factoren in het onderzoeksproces die kritische reflectie behoeven. Met name de statistische analyses die toegepast kunnen worden op onderzoeksdata zijn recent veel bediscussieerd. Een belangrijk middel om problemen daarmee aan te pakken bestaat uit het opzetten van review artikelen en databases waarin de resultaten van zo veel mogelijk studies worden vergeleken.

Ook voor zulke meta-analyses toon ik aan hoe belangrijk het is kritisch te reflecteren op interpretaties, zowel qua taken als qua interpretatie van resultaten. Op dit moment worden in review artikelen en databases ongemerkt studies samengenomen

die op verschillende aspecten van een mentaal proces inzoomen. Zo blijkt uit mijn analyse dat er in het CNS onderzoek naar zelfreflectie met minstens negen verschillende labels (bv. *self-referential processing*, *self-reflection*, *self-awareness*) naar twee verschillende taken wordt gerefereerd. Bij de ene taak krijgen mensen de tijd om vrijuit op hun persoonlijkheid te reflecteren, bij de andere moeten ze binnen een paar seconden beslissen of een persoonlijkheidskenmerk op hen van toepassing is of niet. Het is goed mogelijk dat verschillende mentale processen bij deze twee taken betrokken zijn. Het verschilt per review artikel welke studies met welke labels wel of niet worden meegenomen. Andersom gebeurt het ook dat onderzoeken die dezelfde taak gebruiken en waarbij dus dezelfde mentale processen een rol spelen toch niet met elkaar vergeleken worden. In het CNS onderzoek naar moederliefde wordt dezelfde taak gebruikt als in het CNS onderzoek naar hechting tussen moeders en kinderen, maar doordat er een ander label op wordt geplakt, komen ze niet in dezelfde meta-analyses terecht.

In hoofdstuk 4 introduceer ik een conceptuele vorm van review als oplossing voor deze problemen. Waar hoofdstukken 1 en 2 al toonden wat een conceptuele review is en wat zo'n review kan doen, maak ik dit in hoofdstuk 4 expliciet. Op basis van een inventaris van de keuzes die gemaakt worden bij het opzetten van onderzoek, worden in een conceptuele review de conceptuele aannames omtrent het onderwerp van onderzoek naar boven gehaald en kritisch bevraagd. Aangezien het opgraven en bevragen van aannames het dagelijks werk is van filosofen, is dit een punt waarop neurowetenschappers en filosofen zouden kunnen samenwerken. Het is dan wel cruciaal dat de filosofen in kwestie goed op de hoogte zijn van de kaders waarbinnen neurowetenschappers moeten werken. Het zijn vaak die kaders die maken dat neurowetenschappers hun taken opzetten op de manieren die ze doen. Die taken hebben vervolgens wel conceptuele consequenties. Een conceptuele review verheldert welke consequenties dat zijn. Dit helpt om de juiste conclusies te communiceren en het helpt bij het opzetten van overzichtsartikelen en databases van kwaliteit. Door te verduidelijken op welk aspect van een proces er wordt ingezoomd, wordt bovendien duidelijk waar lacunes liggen en dus mogelijkheden voor verder onderzoek. Ook dat is voor neurowetenschappers een voordeel.

Cognitieve neurowetenschap en zelfinzicht

Op dit moment draagt neurowetenschappelijk onderzoek naar liefde en naar zelfreflectie nog weinig tot niets bij aan ons begrip van existentieel zelfinzicht. De conclusies over de neurale activiteit zijn simpelweg nog veel te voorlopig. Maar hoe zit

dit met bijdragen van CNS aan zelfinzicht in bredere zin? En hoe zal zich dit in de toekomst ontwikkelen?

In het laatste deel van hoofdstuk 4 beargumenteer ik dat de belangrijkste bijdrage die CNS te leveren heeft aan zelfinzicht bestaat uit het leveren van inzicht in de neurale mechanismen die ons in staat stellen te doen wat we doen en te ervaren wat we ervaren. Dit is vooral relevant voor zelfinzicht wanneer er iets structureel misgaat doordat de neurale mechanismen haperen. Wanneer we niet in staat zijn ook maar ergens blij over te worden, laat staan liefde te ervaren, dan interesseert het ons dat dit te maken zou kunnen hebben met een gebrekkig functionerend dopamine-systeem in het midden van het brein. Verder onderstreept neurowetenschappelijk onderzoek de rol die automatismen spelen bij de totstandkoming van gedrag, zoals psychologisch onderzoek ook (en op directere wijze) aantoont. Het kan een bijdrage leveren aan filosofie waar filosofische visies iets poneren over het brein en de betrokkenheid van het brein bij mentale processen.

Tegelijkertijd kent de relevantie van deze bijdragen zijn beperkingen. Wanneer we op zoek zijn naar zelfinzicht, bijvoorbeeld met betrekking tot waar we van houden, dan zijn we doorgaans niet op zoek naar de informatie dat onze liefdeservaringen gepaard gaan met activiteit in het dopamine-systeem in het midden van het brein. We zoeken niet naar inzicht in de onderliggende neurale mechanismen van onze geleefde ervaring, maar naar een beter begrip van die geleefde ervaring zelf.

Filosofie, zelfinzicht en interpretatie

In hoofdstuk 3 bespreek ik meerdere filosofen die over het existentiële aspect van het menselijk bestaan hebben nagedacht. Zo bespreek ik Susan Wolfs analyses van wat een leven zinvol maakt; Harry Frankfurt's ideeën over het verband tussen waar wij van houden en wie wij zijn; Charles Taylors visie over hoe ons zelfbegrip vormend is voor wie wij zijn; en Søren Kierkegaards beschouwing van hoe onze zelfverhouding bepalend is voor wie we aan het worden zijn. Telkens evalueer ik in hoeverre zij bijdragen aan ons inzicht in situaties als die van Anna, Clemens en Edward. Aan het eind van hoofdstuk 3 reflecteer ik expliciet op de typen bijdragen die de filosofen leveren en op de manier waarop ze omgaan met interpretatie.

Allereerst verhelderen deze filosofen allerlei geleefde ervaringen, door de structurele kenmerken van deze ervaringen precies te beschrijven evenals de structurele verbanden tussen verschillende ervaringen. Harry Frankfurt's analyses over liefde en het verband tussen liefde en de stabiele tendensen in ons doen en laten—onze praktische identiteit—zijn hier een voorbeeld van. Waar we van houden, laat ons niet koud. We zijn automatisch gemotiveerd om op zo'n manier te handelen dat we bijdragen aan het

welzijn van onze geliefden. Bovendien zijn we in het algemeen niet in staat om te bepalen van wie we houden; we zijn nu eenmaal gehecht aan mensen als onze ouders, broers en zussen, een liefdespartner of een vriend voor het leven. Op deze manieren maakt liefde ons onvrij; het bindt onze wil. Tegelijkertijd werkt liefde bevrijdend. Ook dit kan begrepen worden door in ogenschouw te nemen dat we automatisch gemotiveerd zijn om te handelen ten bate van onze geliefden en dat onze geliefden ons niet koud laten. Het is makkelijker om keuzes te maken wanneer we iets in ons leven hebben dat van ultiem belang voor ons is. Op die manier werkt liefde bevrijdend. En wanneer we handelen uit liefde, ervaren we dit als vrij handelen, als handelen waar we achter staan. Liefde bindt ons en liefde bevrijdt ons. Dat lijkt een tegenspraak, maar wanneer we het structurele verband tussen liefde en onze praktische identiteit precies beschouwen, begrijpen we hoe we beide tegelijkertijd kunnen ervaren.

Ten tweede verhelderen de filosofen bestaande manieren van denken over geleefde ervaring en nemen die kritisch onder de loep. Ze argumenteren voor de geldigheid van sommige aannames en de ongeldigheid van andere. Bij het uitdiepen van het structurele verband tussen liefde en praktische identiteit stelt Frankfurt dat wij de belangen van geliefden omarmen als de onze. Dit is een zaak van de wil, volgens Frankfurt, en het kan los staan van onze precieze gevoelens voor onze geliefden. Ik verduidelijk dat deze analyse door Frankfurt begrepen moet worden in het licht van zijn ambitie om andere filosofen ervan te overtuigen dat liefde bron kan zijn van geldige redenen. Ook legt Frankfurt zo een verband met zijn eerdere werk over wilsvrijheid. Zo verhelder ik de context waarbinnen Frankfurt zijn analyse ontwikkelt, maar vervolgens reflecteer ik er ook kritisch op. Frankfurts analyse kan bijvoorbeeld geen recht doen aan de kleine of grotere ambivalenties waarmee veel liefdesrelaties gepaard gaan. Een broer kan heimelijk verlangen dat zijn zus geen promotie krijgt, omdat hij er niet goed tegen kan dat zij succesvoller is dan hij. Ook al is hij onherroepelijk met zijn zus verbonden, hij omarmt haar belangen niet volledig als de zijne en deze ambivalenties in de wil staan niet los van zijn ambivalente gevoelens. Het relatiemodel dat ik tegenover Frankfurts identificatiemodel zet, kan beter recht doen aan deze ambivalenties. Ik betoog in hoofdstuk 5 dat het ook op andere manieren een betere analyse geeft van het existentiële aspect van het menselijk bestaan.

Ten derde ontwikkelen veel existentiële filosofen een visie op het goede leven, of in andere woorden, een normatieve visie op de menselijke existentie. Susan Wolf denkt na over wat een leven zinvol maakt. Haar uiteenzetting van de criteria waaraan een leven moet voldoen wil het een zinvol leven zijn is zowel een verhelderende analyse van criteria die vandaag de dag impliciet gehanteerd worden alsook een argument over wat in het leven het nastreven waard is. Door heel hoofdstuk 3 heen evalueer ik op welke manieren existentiële filosofen als Wolf, Frankfurt, Taylor en Kierkegaard wel of niet

bijdragen aan ons inzicht in het existentiële aspect van het menselijk bestaan. Het blijkt dat met name hun normatieve ambities geregeld in de weg zitten van een daadwerkelijke verheldering van de existentiële fenomenen.

In algemenere zin blijkt dat filosofie in hoge mate een kwestie is van interpretatie. Filosofen proberen hier zo systematisch en zelfkritisch mogelijk mee om te gaan. Het systeem is nooit helemaal waterdicht. Fenomenen kunnen over het hoofd gezien worden. Het belang van alles wat zich aan de reflectie onttrekt, kan gemakkelijk onderschat worden, zoals bijvoorbeeld het belang van automatismen voor ons doen en laten. Maar systemisch bevordert de academische filosofie zelfkritische reflectie, door het opgraven en kritisch bevragen van aannames onder gangbare manieren van denken, inclusief de eigen manieren van denken.

Existentieel zelfinzicht

In hoofdstuk 5 zet ik uiteen wat we op basis van de eerdere hoofdstukken te weten zijn gekomen over existentieel zelfinzicht. Ik bouw daarbij met name voort op de besproken filosofen door een synthese te vormen van hun uiteenlopende ideeën en die te verbeteren en aan te vullen waar nodig. Zo ontstaat een relationele visie op het existentiële zelf en existentieel zelfbegrip. Het existentiële aspect van het zelf wordt gevormd door de relaties waarin mensen staan tot diegenen en datgene wat voor hen van fundamenteel persoonlijk belang is. Deze relaties zijn affectief-volitioneel, wat zoveel wil zeggen als dat het voelen en willen van mensen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. In hoofdstuk 5 leg ik precies uit wat dit betekent. Ik beargumenteer dat de relationele visie te verkiezen is boven Frankfurts visie omdat hij meer recht doet aan ambivalenties in persoonlijke relaties en aan de intersubjectiviteit van die relaties. Ook zet de relationele visie een praktisch probleem op de kaart: hoe moeten we omgaan met de mensen die van fundamenteel persoonlijk belang voor ons zijn?

Tussen wie wij zijn en wie wij denken te zijn, vindt een constant heen en weer plaats. Wanneer we onszelf verrassen, doordat we ons anders gedragen of voelen in een bepaalde situatie dan we hadden verwacht op basis van ons zelfbegrip, dan is dat een reden om op zoek te gaan naar zelfinzicht. Soms moeten we dan concluderen dat we niet genoeg rekening hebben gehouden met ons brein, wanneer we bijvoorbeeld al tijden niet genoeg hebben geslapen. Er is dan niet aan neurale instaat stellende voorwaarden voldaan. Doorgaans zoeken we echter naar redenen voor patronen in ons handelen en ervaren en vinden die op het niveau van de geleefde ervaring zelf in plaats van op een onderliggend neurale niveau. Edward ontdekt misschien dat Ms. Kenton veel belangrijker voor hem is dan hij altijd in de gaten had en Anna ontwikkelt een nieuwe visie op de relatie tot haar man. Het zelfbegrip dat zich zo ontwikkelt, heeft gevolgen

voor toekomstige handelingen en ervaringen. Edward zal Ms. Kenton anders benaderen als hij aan zichzelf toegeeft hoeveel hij om haar geeft. Anna overweegt om bij haar man weg te gaan en of ze dit ook daadwerkelijk doet of niet, hangt af van de visie op de relatie die ze ontwikkelt. Wie mensen zijn, is voor een groot deel niet aan hen—Edward kan er niet zoveel aan doen dat hij houdt van Ms. Kenton. Maar juist het vermogen een begrip te vormen van wie zij zijn en daarnaar te handelen, maakt dat mensen toch ook richting geven aan hun leven. Zo beïnvloeden wij mensen wie wij worden en wie wij, al wordende, zijn.